

СПОГАДИ Л.Д. ДМИТРОВА ПРО В.В. ХВОЙКУ

Публікуються спогади Л.Д. Дмитрова про В.В. Хвойку, що зберігаються в науковому архіві Інституту археології НАНУ.

Ключові слова: персоналія, Л.Д. Дмитров, В.В. Хвойка.

20 жовтня (2 листопада) 2014 р. виповнюється 100-і роковини від дня смерті відомого археолога Вікентія В'ячеславовича Хвойки. Вшановуючи пам'ять вченого, пропонуємо ознайомитися з неопублікованими спогадами, написаними в 1944 р. українським археологом Леонідом Дмитровичем Дмитровим до 30-річчя від дня смерті В.В. Хвойки. Рукопис зберігається в науковому архіві Інституту археології НАН України (Дмитров 1944).

Л.Д. Дмитров народився 4 червня 1885 р. у Києві, де отримав початкову та середню освіту. 1909 р. закінчив Археологічний інститут у Петербурзі та розпочав трудову діяльність у 1910 р. як викладач грецької мови в середніх школах Києва. Вчителював Леонід Дмитрович до 1934 р. (Характеристика..., арк. 1). Водночас з травня 1928 р. він тісно співпрацював з археологічними установами Всеукраїнської академії наук — спочатку як позаштатний співробітник Всеукраїнського археологічного комітету, а згодом — як науковий співробітник Секції історії матеріальної культури та Інституту історії матеріальної культури, від 1938 р. — Інституту археології АН УРСР.

У 1928—1931 рр. Л.Д. Дмитров здійснював постійний археологічний нагляд за земляними роботами у Києві. Завдяки його зусиллям врятовано багато археологічних пам'яток. Упродовж 1928—1939 рр. він брав участь у розкопках Ольвії та поселення на о. Березань. У 1930-х рр. Л.Д. Дмитров активно розробляв проблеми археологічного вивчення торфовищ України, чому присвятив кілька статей (Дмитров 1931; 1935), які й нині актуальні. У 1934—1936 рр. він керував Нікопольською експедицією Інституту історії матеріальної культури, яка провадила розкопки скіфських курганів біля Чортомлика (Дмитров 1950). Л.Д. Дмитров також брав активну участь у підготовці кадрів — з 1938 р. керував підготовкою наукових робіт студентами й аспірантами.

© А.С. ЯНЕНКО, 2014

Вікентій Хвойка

Під час Другої світової війни Л.Д. Дмитров із сім'єю (на його утриманні була також сім'я сина — кадрового офіцера, який загинув у перші дні війни) як співробітник Інституту археології був евакуйований до Уфи, а звідти — до Москви. У 1942 р. він захистив кандидатську дисертацію «Перекоп. Ров и вал». Матеріали для дисертації Л.Д. Дмитров зібрав у 1930-і рр., зокрема під час роботи в Комплексній перекопській експедиції. У 1940 р. була видана його праця «Перекоп. Ров и вал» (Дмитров 1940), яка й стала основою дисертації.

У 1945—1950 рр. Л.Д. Дмитров провадив розкопки в Ізмаїлі та Білгороді-Дністровському, два сезони (1951—1952 рр.) досліджував Любимівське пізньоскіфське городище на Нижньому Дніпрі (Дмитров 1949; Дмитров, Зуц, Копилов 1961). Від 1944 р. Л.Д. Дмитров читав лекційний курс «Основи археології» у Київському педагогічному інституті ім. О.М. Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова), викладав на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Помер Леонід

Посвідчення старшого наукового співробітника секції археології скіфо-сарматських колоній Інституту археології АН УРСР Леоніда Дмитрова

Дмитрович 30 травня 1965 р. (Л.Д. Дмитров 1966).

Над спогадами, присвяченими В.В. Хвойці, Л.Д. Дмитров працював у жовтні 1944 р. (Облікова..., арк. 9 зв.). Машинопис цієї невеликої праці зберігся в особовому фонді Л.Д. Дмитрова — повний текст українською і уривок російською. Наводимо текст українською цілком з доповненнями з російськомовного (виділений курсивом у дужках) і з незначними правками згідно з нинішнім правописом.

Із спогадів про В.В. Хвойку

I

З В.В. Хвойкою я познайомився, коли ще був хлопчиком семи років. Зав'язалося знайомство досить незвичайно, навіть оригінально.

Проходячи одного дня Ігоревським завулком на Подолі¹, я цілком несподівано і випадково зробив «відкриття», яке, як виявилось потім, мало величезне значення в моєму власному житті, а саме, я для себе вперше відкрив, що існує археологія і є археологи.

Добре пам'ятаю, що подія ця трапилася саме так: у вікнах одного із будинків цієї вулиці, замість звичайних гардин, квітів тощо, я побачив багато розбитого і склеєного посуду незвичайної і самої різноманітної форми, яка не вживається зараз, а також ще більше окремих шматків та черепків посуду, а в мальовничому садочку цього будинку було багато різних тваринних кісток та якісь незвичайні, не то дерев'яні, не то кам'яні, поламани стовбури, що нагадували людські фігури.

В чому справа, що це за речі? Які дивні люди тут мешкають? Будинок здається заможний, а посуд в ньому весь побитий або склеєний. Хто

саме й чому саме його побив? Для чого, нарешті, все це зібрано в кімнату, а не викинуто на смітник? Що це за диво?

Захоплений таким питанням я увечері того ж дня з жаром розказував про це своє відкриття своїм сестрам (*и отцу*).

У відповідь на це батько мій з'ясував мені, що речі, про які йде мова, не старі, а стародавні, й пояснив, звідкіля вони беруться, хто, з якою метою збирає їх і що дійсно там на Ігоревському завулкові живе археолог — Хвойка.

Ці пояснення ще більше зацікавили мене, і я нетерпляче став чекати ранку, щоб піти ще туди, покраще роздивитись у стародавні речі і побачити може і самого археолога.

І не тільки ранком наступного дня я також пішов на Ігоревський завулок. Почав ходити туди досить часто і не сам, а навіть з своїми приятелями-однолітками. І подорож на Ігоревський завулок до археолога стала для мене любимішою подорожжю. Ми годинами простоювали під вікнами археолога, заглядаючи у вікна, через огорожу в садок.

Побачити самого археолога нам довго не приходилось. Будинок здавався якимось безлюдним, незаселеним.

Але, пригадую, одного дня, мабуть у зв'язку з тим, що ми під вікнами дуже галасували, зовсім непримітно для нас розкрилося одне з вікон. В ньому ми побачили людину, що погрозувала нам пальцем й просила не кричати, а ще краще розійтись по домах і не бешкетувати тут під вікнами.

Скоро після того мені особисто пощастило познайомитися через приятеля й знайомого мого батька (*київського*) проф. М.І. Петрова², одного із перших академіків АН УСРР, з

¹ Нині вулиця Ігорівська.

² Петров Микола Іванович (1840—1921) — літературознавець, історик літератури, етнограф, чл.-кор. Петроградської Академії наук (1916), академік Української Академії наук (1918), професор Київської

(неизвестным мне до того человеком, которого называли) В.В. Хвойкою. (Я с ужасом сразу узнал в этом человеке того «дядю», который просил меня и моих товарищей не шуметь под его окнами и не мешать ему работать). Він в мені пізнав одного з тих хлопчиків, що дошкуляли йому під вікнами, і ласкаво запросив до себе на квартиру.

(Мне было, помню, тогда очень неприятно, что эти мои «проказы» сделались известны моему отцу, и чтобы загладить свою вину, я вынужден был чистосердечно сознаться, в чем дело и чем заинтересовали меня окна дома на Игоревском проулке.

В.В. Хвойко внимательно выслушал мое чистосердечное признание и, видимо, остался весьма доволен моею заинтересованностью всем тем, что впервые для себя увидел на окнах его квартиры и в примыкавшем к ней саду с фонтаном, и ласково и очень любезно пригласил меня с отцом к себе на квартиру для более подробного и внимательного осмотра заинтересовавшей меня «битой посуды».

Припоминаю, с каким нетерпением я ожидал того дня, когда наконец мой отец скажет мне: «Собирайся! Я свободен. Сейчас мы сходим к В.В. Хвойко!»

И вот, долгожданный день наступил. Как сейчас помню, с каким оживлением я рассказывал отцу всю дорогу, к сожалению, довольно короткую, о тех вещах, какие нам предстоит увидеть в комнатах у В.В.

Когда мы подошли к дому на Игоревском переулке, то увидели самого В.В. в садике, приводившего, как он объяснял нам, в порядок свои «экспонаты».

Вскоре В.В. пригласил нас к себе в комнаты и стал нам рассказывать о каждой находившейся там вещи, что она из себя представляет, что нового дает она собою науке, где именно она найдена, к какому времени она относится.

Я с затаенным вниманием слушал объяснения В.В., боясь пропустить что-нибудь. Много вопросов возникало у меня, но я стеснялся задавать их. Больше всего, помню, заинтересовали меня кости мамонта, поразившие меня своими громадными размерами.

Закончилось наше посещение квартиры В.В. тем, что еще более вещей можно видеть в Историческом музее³, в который он сдает все

духовної академії, громадський діяч, з 1878 р. — завідувач Церковно-археологічного музею (див.: Крайній 2000, с. 176—231; Ульяновський, Панчук 2003).

³ Ймовірно, йдеться про Київський музей старожитностей і мистецтв (з 8 грудня 1904 р. — Київський художньо-промисловий і науковий музей імені Імпе-

риатора Миколи Олександровича). У 1897 р. В.В. Хвойку запросили на роботу до шойно створеного Київського товариства старожитностей і мистецтв на посаду завідувача музею Товариства. Основу майбутньої археологічної експозиції музею склали, зокрема, власні колекції вченого. Наприкінці 1897 р. була влаштована перша археологічна виставка Товариства, а 1 серпня 1899 р. відкрили виставку знахідок В.В. Хвойки з нагоди XI Археологічного з'їзду, що відбувався у Києві. Цей день прийнято вважати датою заснування Київського міського музею, спадкоємцями якого нині є Національний художній музей і Національний музей історії України (Колеснікова 2007).

подобные вещи после обработки их, где их и показывают всем интересующимся.

В заключение он пригласил меня посетить Исторический музей возможно скорее, пока он не уедет на раскопки).

Після цього будинок на Ігоревському завулкові зробився для мене ще більш цікавим і навіть дорогим.

Пригадую, як я хвилювався і нервував і за нього під час великої пожежі на Подолі парового млина Л. Бродського⁴, що знаходився майже напроти будинку, де жив В.В. Хвойка, (только чуть-чуть наискосок). Три дні продовжувалася ця пожежа й всі ці три дні я хвилювався, як би вогонь не перекинувся на будинок, в якому жив В.В. Хвойка (і в якому находилось так много ценных вещей-экспонатов, как их называл В.В. и над которыми он работал.

Но к счастью, все мои волнения и страхи, как и следовало ожидать, были напрасны. Огонь усилиями пожарных был локализован и ему не дана возможность распространиться, но огромные запасы зерна долго еще тлели, давая повод для моих беспокойств и волнений. И каждый день я считал своим долгом посетить Игоревский переулок, чтобы убедиться, что дорогой для меня дом цел, невредим и ему не угрожает опасность от пожара).

II

Не менш гострі й навіть образливі й неприємні хвилини довелося пережити за В.В. Хвойку мені значно пізніше уже в Ленінграді, коли я вже був слухачем Археологічного інституту.

У зв'язку з тим, що В.В. не був (як известно) археологом з дипломом, (поскольку он не окончил ни университета) ані Археологічного інституту, він, не дивлячись на свої величезні успіхи в польових дослідженнях України, в де-

ратора Миколи Олександровича). У 1897 р. В.В. Хвойку запросили на роботу до шойно створеного Київського товариства старожитностей і мистецтв на посаду завідувача музею Товариства. Основу майбутньої археологічної експозиції музею склали, зокрема, власні колекції вченого. Наприкінці 1897 р. була влаштована перша археологічна виставка Товариства, а 1 серпня 1899 р. відкрили виставку знахідок В.В. Хвойки з нагоди XI Археологічного з'їзду, що відбувався у Києві. Цей день прийнято вважати датою заснування Київського міського музею, спадкоємцями якого нині є Національний художній музей і Національний музей історії України (Колеснікова 2007).

⁴ Найбільше млинарське підприємство, яке існувало у Києві в 1857—1920 рр. Засновано купцем А. Глезером, потім перейшло у власність Лазаря Бродського. Розміщувалося на Подолі між нинішніми вулицями Боричів узвіз, Набережно-Хрещатицька, Сагайдачного та Ігорівська. Ймовірно, Л.Д. Дмитров згадує пожежу, що сталася в липні 1906 р.

яких археологічних колах Санкт-Петербурга вважався за «дилетанта», «аматора», «колекціонера». Така оцінка наукової діяльності особливо досягла свого розвитку в часи, коли в Державній Думі обмірковувалось питання про купівлю відомої садиби д-ра М. Петровського в Києві, де робив такі ефективні й ефектні розкопки В.В., в казну. Мені здавалося, що тут йде справа не по суті, й я був весь на стороні Хвойка, ображаючись на ці епітети його характеристики.

Між іншим, у зв'язку з цією обставиною В.В. Хвойка не одержав Відкритого листа на розкопи в подвір'ї Десятинної церкви у Києві за хворістю. Відомо, що тоді Відкритий лист на Десятинну церкву одержав проф. Б.В. Фармаковський⁵ і архієпископ Д.В. Мілеєв⁶.

Але нема, як кажуть, і лиха без добра. В.В., хоча і дійсно був вже хворий на туберкульоз, але щоб показати свою «хворість», з властивою йому енергією взявся за розкопки іншого пам'ятника Київської Русі — Білгородки. Копати Білгородку було не так зручно, особливо для дійсно хворого дослідника, і Білгородка була не скільки не меншим по своєму значенню від Києва археологічним об'єктом. Вона й була, на жаль, останньою археологічною експедицією В.В. Хвойки⁷.

III

Пригадуються й інші радісні, світлі моменти в моєму житті, пов'язані з роботою В.В. Хвойки.

Ніколи не згладитиметься із моєї пам'яті, з яким успіхом пройшов мій перший прилюдний виступ в Археологічному інституті в 1907 році. Свій виступ я присвятив розбору та реферуванню недавно вишедшої праці В.В. «Обряд погребения с сожжением и его древность»⁸. Цей мій виступ, не дивлячись на те, що він був зроблений не лінією загально обов'язкового курсу, а факультативного «Польско-литовские

древности», який тоді чомусь не користувався популярністю і не притягав значної кількості слухачів, особливо порівнюючи з тими курсами, що їх проводили проф. С.Ф. Платонов⁹ або проф. С.М. Середонін¹⁰, навпаки, притягнув значну кількість слухачів і пройшов з несподіваним успіхом. І я звичайно відносив це не на свій власний рахунок, а виключно за рахунок цікавості теми, якій був присвячений виступ, а ще більш особі В.В. Хвойки, про останню працю якого я інформував археологічну громадськість. І це, на мою думку, красномовний факт, як археологічна громадськість ставилася в ті часи наперекір офіційним колам до В.В. Хвойки.

Ще більшу радість та почуття гордості за свого земляка археолога-киянина В.В. Хвойка я пережив, слухаючи під час своєї наукової подорожі в 1911 р. в Константинополі від директора Руського археологічного інституту, академіка Ф.І. Успенського¹¹, відзив про В.В. Хвойку. Справа в тому, що мій приїзд до Константинополя майже збігся з від'їздом відти В.В. Хвойки¹². До Константинополя В.В. приїздив за запрошенням для участі в розкопках на території Болгарії та Сербії. Відомо, за порозумінням між болгарськими та сербськими вченими і Російським археологічним інститутом в Константинополі вирішено було спільно провадити дослідження Балканського півострова. Як представник від російських археологів, що добре знає слов'янський та український матеріали, за рекомендацією проф. Д.І. Анучина¹³, був запрошений В.В. Хвойка. В.В. з ентузіазмом та великими творчими надіями прийняв це запрошення і приїхав до Константинополя. Але політичні й військові обставини не дали змоги здійснити цю експедицію. Не може бути двох думок, як багато дала б науці ця об'єднана

⁵ Фармаковський Борис Володимирович (1870—1928) — російський археолог, історик мистецтва (див.: Фармаковская 1988).

⁶ Мілеєв Дмитро Васильович (1878—1914) — російський архітектор, археолог, реставратор (див.: Императорская... 2009).

⁷ Розкопки давньоруського міста Білгорода (с. Білгородка Київської обл.) у 1909—1914 рр. стали останніми в житті вченого. Тут В.В. Хвойка відкрив захисні споруди, два храми XII ст., а також сліди поселення трипільської культури. Дослідження Білгорода викликали велику зацікавленість громадськості, в газетах «Киевлянин», «Новое время», «Киевская искра» з'явилися численні статті й відгуки (Станіцина, Кононенко 2006).

⁸ Перевидано: Хвойка 1993.

⁹ Платонов Сергій Федорович (1860—1933) — російський історик, академік Російської Академії наук.

¹⁰ Середонін Сергій Михайлович (1860—1914) — російський історик, з 1901 р. проф. Історико-філологічного інституту в Петербурзі.

¹¹ Успенський Федір Іванович (1845—1928) — російський візантиніст, ординарний академік Академії наук поза штатом (1900), ініціатор заснування і директор (1894—1914) Російського археологічного інституту в Константинополі (див.: Дьомін, Самойлов 2005; Самойлов, Самойлов 2005).

¹² В.В. Хвойка був членом-співробітником Російського археологічного інституту в Константинополі.

¹³ Анучин Дмитро Миколайович (1843—1923) — видатний російський вчений, географ, антрополог, етнограф і археолог (див.: Богданов 1913; Волков, Куликова 2003).

слов'янська експедиція для розв'язання проблем, що їх студіював В.В. Хвойка (трипільська культура, культура полів поховань).

І ми переконані, що після закінчення вішни питання про археологічні дослідження

Балканського півострова, яке не здійснилося в 1911 р., разом з українськими радянськими археологами постане знову во весь свій зріст.

І це, безперечно, буде найкращим науковим пам'ятником В.В. Хвойці.

Л. Д.

Київ, 20 жовтня 1944 р.

Богданов В.В. Анучин Д.Н. // Сборник в честь 70-летия Анучина (с портретом и библиографией трудов до 1912 г.). — М., 1913.

Волков В.А., Куликова М.В. Московские профессора XVIII — начала XX веков. Естественные и технические науки — М., 2003. — С. 19—21.

Дмитров Л.Д. Торфовища-болота та яке значення вони мають для археології // Хроніка археології та мистецтва. — К., 1931. — 3. — С. 3—11.

Дмитров Л.Д. Проблема торфовиків в історії матеріальної культури (Спроба постановки питання) // Наукові записки ІІМК. — 1935. — № 5/6. — С. 87—112.

Дмитров Л.Д. Перекоп. Ров и вал. — К., 1940.

Дмитров Л.Д. Из спогодів про В.В. Хвойка. — К., 1944 // НА ІА НАНУ. — Ф. 23. — Спр. 1. — Арк. 107—123.

Дмитров Л.Д. Білгород-Дністровська археологічна експедиція (1945—46 рр.) // АП. — 1949. — II. — С. 39—52.

Дмитров Л.Д. Археологічне вивчення Нікопольщини (1935—36 рр.) // Археологія. — 1950. — III. — С. 151—166.

Дмитров Л.Д., Зуц В.Л., Копилов Ф.Б. Любимівське городище рубежу нашої ери // АП. — 1961. — X. — С. 78—100.

Дьомін О.Б., Самойлов Ф.О. Успенський Федір Іванович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Одеса, 2005. — Т. 4. — С. 301—303.

Императорская Археологическая Комиссия (1859—1917): К 150-летию со дня основания. У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия / Науч. ред.-сост. А.Е. Мусин. Под общей ред. Е.Н. Носова. — СПб., 2009.

Колеснікова В.А. Вікентій (Чеслав) Хвойка. Сторінки наукової біографії. — К., 2007.

Крайній К.К. Історики Києво-Печерської лаври XIX — початку XX століття. — К., 2000.

Л.Д. Дмитров [Некролог] // Археологія. — 1966. — XX. — С. 233.

Облікова картка наукової роботи // НА ІА НАНУ. — Ф. 23. — Спр. 1а.

Самойлов О.Ф., Самойлов Ф.О. Наукова та педагогічна діяльність професора Ф.І. Успенського в Імператорському Новоросійському університеті // Записки історичного факультету / Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. — 2005. — 16. — С. 358—365.

Станіцина Г.О., Кононенко Ж.О. Архівні матеріали про дослідження В.В. Хвойкою трипільських старожитностей у науковому архіві Інституту археології НАН України // Дослідження Трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. — К., 2006. — Ч. 2: Матеріали і дослідження. — С. 39—44.

Ульяновський В., Панчук О. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров М.І. Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновський. — К., 2003. — С. 5—69.

Фармаковская Т.И. Борис Владимирович Фармаковский. — К., 1988.

Характеристика на Дмитрова Леониды Дмитриевича // НА ІА НАНУ. — Ф. 23. — Спр. 1а.

Хвойка В.В. Обряд погребения с сожжением и его древность // Збірник статей 1906 року на пошану професора Антоновича. Фототипне видання. — К., 1993. — С. 85—94.

Надійшла 13.05.2014

А.С. Яненко

ВОСПОМИНАНИЯ Л.Д. ДМИТРОВА О В.В. ХВОЙКЕ

К 100-летию со дня смерти известного ученого Викентия Вячеславовича Хвойки публикуются воспоминания о нем украинского археолога Леонида Дмитриевича Дмитрова, написанные в 1944 г. Рукопись на украинском языке и фрагменты на русском хранятся в научном архиве Института археологии НАН Украины. Документ пополняет страницы истории украинской археологии.

A.S. Yanenko

L.D. DMYTROV'S MEMOIRS ABOUT V.V. KHVOIKA

The memoirs written by the Ukrainian archaeologist Leonid Dmytrovych Dmytrov in 1944 about a famous scientist Vi-kentiy Khvoika are published to his 100th death anniversary. The manuscript in Ukrainian and fragments of it in Russian are kept in the Scientific Archives of the Institute of Archaeology NAS of Ukraine. The document enriches the pages of history of Ukrainian archaeology.